

منشأ گویش نهاوندی

محمد رستمی

اشاره

دبیر زبان و ادبیات فارسی و همشهری نهاوند پژوه، جناب آقای محمد رستمی (متولد ۱۳۳۱ نهاوند)، دارای کارشناسی زبان و ادبیات فارسی از دانشگاه تهران و کارشناسی ارشد همان رشته از دانشگاه فردوسی مشهد (۱۳۷۲) پس از سال‌ها تدریس در نهاوند، مشهد و کرج، پرداختن به کارهای هنری (تهیه‌ی آهنگ‌های فولکوریک منطقه، با استفاده از اشعار حافظ و رضی‌الدین آرتیمانی)، نگارش مقالات برای مجلات و روزنامه‌ها، ساختن فیلم برای تلویزیون و پژوهش‌های متعدد، در سال ۱۳۸۳ در کرج بازنشسته گردید.

از آثار چاپی سال‌های اخیر ایشان، یکی کتاب «بررسی زبان‌شناختی گویش نهاوندی» است که در سال ۱۳۸۸ توسط پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی در ۶۹۰ صفحه چاپ شد و انتشار یافت. اثر دیگر، کتاب «ایران‌شناسان و ادبیات فارسی» است که آن را هم پژوهشگاه یاد شده در سال ۱۳۹۰ در ۱۰۵ صفحه چاپ و منتشر ساخته است. اثر بعدی ایشان «شرح امثال و حکم و کنایات نهاوندی» است که قرار است در یک مجموعه‌ی سه جلدی توسط همان پژوهشگاه به چاپ برسد.

توفیق بیشتر این همشهری پرتلاش را از خداوند متعال مسئلت داریم. آنچه از نظرتان می‌گذرد گزیده‌ای از مباحث مقدماتی کتاب «بررسی

زبان‌شناختی گویش نهاوندی» است. به این امید که در شماره‌های بعدی «فرهنگان» خوانندگان گرامی را با مقالات نهاوندپژوهی ایشان بیشتر آشنا کنیم.

فرهنگان

گویش نهاوندی شعبه‌ای از شاخه‌ی جنوب غربی زبان «فارسی میانه» است که خود، منشعب از «فارسی باستان» می‌باشد و نهایتاً به «زبان‌های ایرانی» می‌رسد که آن هم از دسته‌ی «زبان‌های هند و اروپایی» است.

آگاهی یافتن از این که چه شاخه‌هایی از فارسی میانه‌ی جنوبی جدا شده‌اند و تعداد آن‌ها چندانست، نیازمند تحقیق و پژوهش بسیار است، اما آنچه به اثبات رسیده این است که گویش نهاوندی، همانند ولایت نهاوند که در دوره‌هایی دارای مرکزیت بوده، دارای استقلال گویشی است و نوع خاصی از زبان‌های کهن به شمار می‌آمده که به تدریج دامنه‌اش کوتاه و از گستردگی‌اش کاسته شده است و همین امر موجب شده که برخی افراد — شاید بدون سوءنظر — و تنها به خاطر سوءتفاهم این گویش را از شعبه‌های زبان یا لهجه‌ی لری بدانند.

البته این برداشت نیازمند توضیحی است به این صورت که اگر «لری» را شاخه‌ی بزرگی از فارسی میانه به شمار آوریم که روزگاری زبان‌ها و لهجه‌های بسیاری را شامل می‌شده و گویشوران آن در منطقه‌ی وسیعی از غرب و مرکز ایران ساکن بوده‌اند و گویش نهاوندی نیز در این محدوده رایج بوده است، چندان به بیراهه نرفته‌ایم؛ محدوده‌ای که از غرب تا مرز کردستان و از جنوب شرقی تا حوالی اصفهان و از جانب شمال تا آذربایجان و از جنوب تا خوزستان ادامه داشته و به آن منتهی می‌شده، یعنی سرزمینی که بعدها به «عراق عجم» معروف شده است و زبان رایج در آن را «لری بزرگ» نیز نامیده‌اند. در چنین حالتی سخن نادرستی نگفته‌ایم اما اگر منظور از

لرستان، منطقه‌ی محدود لرستان امروزی باشد و زبانی که امروزه به لری شهرت دارد و خود شاخه‌ی کوچکی از «زبان لری بزرگ» است، در این صورت سخنی نادرست بیان کرده‌ایم و این مطلب صحت ندارد.

اثبات این نظریه چندان دشوار نیست، چرا که با مقایسه‌ی آوایی و دستوری و واژگانی لری و نهاوندی، به آسانی دریافته می‌شود که وجوه اختلاف و تفاوت در آن‌ها بسیار بیش از وجوه تشابه است، اما با آوردن شواهد و بررسی علمی این نکته را توضیح خواهیم داد، اما در همین جا نخست یادآور می‌شویم که منسوب بودن یا نبودن به دیاری نه مایه‌ی تفاخر است و نه موجب سرافکندگی و غرض ما از این بحث اثبات مدّعی علمی است و نه تعصب‌ورزی و مسائلی از این قبیل چرا که اصولاً مسائل علمی با تعصب‌ورزی میانه‌ای ندارد.

قراین و شواهد و دلایل آشکار علمی، که به برخی اشاره خواهد شد، نشان می‌دهند که گویش نهاوندی با لری از یک جنس و گونه نیست. یکی از مهم‌ترین دلایل، قدمت طولانی ولایت نهاوند است و ما در بخش «تاریخچه‌ی نهاوند» به آن پرداخته‌ایم. این بحث روشن می‌کند که اگر نهاوند از نظر تاریخی از لرستان کهن‌سال‌تر نباشد، به هیچ روی جدیدتر نیست. نکته‌ی دیگر شاخصه‌های گویشی است که آن هم در این اثر مورد مذاقه قرار گرفته است. سوم تفاوت، فرهنگ عامه‌ی این دو سرزمین است [نویسنده‌ی این سطور مدّتی در لرستان بوده و از آداب و رسوم آن‌ها نیز آگاهی دارد].

اما گذشته از این دلایل، نکته‌ای ظریف در میان است و حیرت‌آور آن که تا کنون در هیچ پژوهشی [یا] به آن اشاره نشده و [یا] نگارنده‌ی این مقاله در جایی مطلبی در این باب نخوانده و ندیده است و آن این است که «شهر نهاوند» در میان مجموعه‌ای از روستاهای بسیار زیاد، یعنی ۱۸۳ روستا واقع شده که نزدیک به ۶۳/۳ درصد جمعیت

شهرستان در آن‌ها ساکن‌اند. و تقریباً همه‌ی آن‌ها — اگر دو سه روستای نزدیک به شهر را استثنا کنیم — که آن هم کار دشواری است — به گویشی بسیار شبیه لری و متفاوت با گویش نهاوندی سخن می‌گویند. کافی است که به روستایی که کمتر از ۲ کیلومتر با نهاوند فاصله دارد — و شاید اکنون متصل به شهر شده باشد — در شرق نهاوند یا ۱۰ کیلومتر در غرب نهاوند سفر کنید خواهید دید که اهالی با گویشی شبیه زبان لری خرم‌آبادی سخن می‌گویند، و درصد کم باقی‌مانده نیز یا با گویشی التقاطی از نهاوندی و لری سخن می‌گویند و یا گویش خاص خود را دارند، که گاه به کردی می‌زند.

باری همین امر موجب شده است که گویش نهاوندی، که در ناحیه‌های مرکزی شهر رواج دارد، در محاق قرار بگیرد و همین مسئله ما را واداشته است که در پی توضیح آن برآییم و اصولاً این اثر در مورد این گویش و گویشوران است و البته نقشی محل مورد مطالعه را به پیوست خواهیم آورد.

باید به خاطر داشت که محدوده‌ی گویش نهاوندی، بخش مرکزی و کهن شهر است که تا حدود ۳۰ سال پیش به طور یکدست و با گویشی که مورد بحث ماست سخن می‌گفته‌اند و این گویش دارای استقلال زبان‌شناختی و دارای ویژگی‌هایی است که ربطی به لری رایج و گویش روستائیان حوالی ندارد و شباهت‌ها و تفاوت‌هایش مشخص و قابل بررسی است [رک فصل‌های سوم و چهارم].

اصولاً وجود شباهت بین گویش‌های سرزمین‌های هم‌جوار، امری طبیعی است و همین موضوع خود، یکی از دستمایه‌های کار زبان‌شناسی است و می‌دانیم که جز در موارد بسیار محدود و معدود — مثلاً در یک قبیله‌ی چند خانواری در جنگل آمازون یا صحرای آفریقا — زبان و گویش خالصی در دنیا یافت نمی‌شود. بنابراین نمی‌توان به خاطر وجود شباهت‌های کم، زبانی یا گویشی را به دیگران وابسته دانست.

اما در مورد وجوه افتراق بین گویش نهاوندی با لری نکاتی را — فهرست وار — بیان می‌کنیم.

۱- قدمت نهاوند: همان گونه که اشاره شد، این شهر دارای تاریخی کهن است و در دوره‌هایی مرکزیت داشته، از جمله در زمان سلوکیه؛ و آثاری کهن، دال بر این است که این شهر کهن سال زمانی پایتخت بوده و زمانی شهری محوری [رک تاریخیچه‌ی نهاوند].

۲- نهاوند در طول تاریخ حیات خود — و مخصوصاً تاریخ اخیر — در تقسیمات کشوری، هیچ گاه جزو لرستان محسوب نشده است و می‌دانیم که یکی از عناصر مهم در وابستگی مردم هر دیار و از دلایل و شرایط تقسیم‌بندی‌ها، وجوه گویش و فرهنگ مشترک است.

۳- تفاوت آشکار در آداب و رسوم و فرهنگ عامه — علاوه بر تفاوت‌های گویشی — میان مردم لرستان و نهاوند.

۴- وجود اختلافات زبانی — صرفی و نحوی و واژگانی و آوایی — در گویش‌های این دو سرزمین.

۵- تفاوت ذائقه‌ی موسیقایی این دو دیار که در دوره‌های پیشین بارزتر بوده و دلایل و قراینی در دست است که نهاوند موسیقی خاص خود را داشته است که با موسیقی لری کاملاً مغایر است...^۱

۱. علاقه‌مندان جهت اطلاع از ارجاعات متن و توضیحات آن و ادامه‌ی بحث به اصل کتاب، «بررسی زبان‌شناختی گویش نهاوندی»، صفحه‌ی ۳۹ به بعد مراجعه کنند «فرهنگان».